

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1 Поняття та загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх

Війна у будь-якій країні негативно впливає на соціальну та економічну сфери життєдіяльності людей, спричиняє великий ризик для їх життя та здоров'я, погіршує криміногенну ситуацію, сприяє зростанню злочинності серед цивільного населення та особливо серед неповнолітніх осіб.

Відповідно до статті 3 Конституції України (надалі – Конституція), захист та забезпечення належної реалізації прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина, а особливо неповнолітньої особи, повинен бути одним з найбільш пріоритетних напрямів державної політики, особливо в умовах воєнного стану. Прикладом практичної реалізації цієї норми Конституції, є закріплений принцип найкращих інтересів дитини в кримінально-процесуальному законодавстві України [1]. Його суть полягає в тому, що при прийнятті будь-якого рішення в кримінальному провадженні, необхідно завжди ретельно оцінювати його вплив на відповідну неповнолітню особу. Саме цей принцип надзвичайно точно був застосований Європейським судом з прав людини (надалі – ЄСПЛ) у справі «Т. проти Сполученого королівства» від 16 грудня 1999 року. У цій гучній справі своїм рішенням ЄСПЛ постановив, що неповнолітній підсудний не мав жодної змоги ефективно брати участь у провадженні через надмірну публічність судового засідання у поєднанні з пильною увагою ЗМІ до даного процесу, а також через обмежену здатність спілкуватися із захисниками та подавати свої докази. Тому ЄСПЛ визнав, що у даній справі було власне порушено цей принцип забезпечення найкращих інтересів дитини [2, с. 119-120].

Відповідно до змісту статті 484 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України) [3], кримінальні провадження щодо неповнолітніх осіб здійснюється у загальному порядку, але з обов'язковим врахуванням особливостей, передбачених Главою 38 цього Кодексу, а також усіх додаткових гарантій, передбачених в міжнародних договорах, які ратифіковані Верховною Радою України (надалі – ВРУ). При цьому варто зауважити, що у випадках, коли будь-яка з норм кримінального законодавства суперечить положенням міжнародного договору, згоду на обов'язковість яких була надана ВРУ, то відповідно до ч. 4 ст. 9 КПК України, пріоритетними в застосуванні є норми передбачені саме міжнародними договорами [4 с. 259].

На перший погляд може здатися, що виділення в окреме провадження справ щодо неповнолітніх, надання таким особам додаткових прав та гарантій – це прояв певної дискримінації по відношенню до інших осіб. Разом з тим, за визначенням О. Скакуна, «права дитини – це можливості неповнолітньої особи, які необхідні для її існування, виховання і розвитку» [5, с. 220]. Більшість з цих прав збігаються з правами людини, тобто, з цього слідує, що права дитини є унікальним «продовженням» прав людини. Однак варто розуміти, що цими додатковими правами та гарантіями, держава не надає переваги неповнолітнім особам.

Суб'єкти законодавчої влади, як правило демократичних держав, намагаються урівняти початкове правове становище неповнолітніх і повнолітніх осіб, враховуючи, передусім, особливості психічного та фізичного розвитку дитини, оскільки притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, без урахування їхніх особливостей – це яскравий прояв «непрямої дискримінації» [4, с. 257-258].

Під час кримінального провадження щодо неповнолітньої особи, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та інші особи, які безпосередньо беруть участь у такому провадженні, зобов'язані, відповідно до законодавства, вчиняти усі необхідні процесуальні дії в особливому порядку, який мінімально порушував би звичайне життя неповнолітнього та повністю відповідав би його

віковим та психологічним особливостям. Крім цього, згадані уповноважені особи, повинні доступно роз'яснювати здійснювані ними процесуальні дії щодо неповнолітніх та їх значення для них, а також, вживати усіх можливих дій, для того, щоб уникнути негативного впливу на неповнолітніх осіб [6, с. 77-78].

Саме тому для забезпечення прав неповнолітнього у чинному кримінально-процесуальному законодавстві, існують норми, які надають додаткові гарантії захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у кримінальному провадженні. Ч. 2 ст. 484 КПК України передбачає особливий порядок кримінального провадження щодо вищезгаданих осіб, які не досягли 18-річного віку. Дана стаття застосовується одночасно із загальними положеннями, що регулюють здійснення досудового розслідування та судочинства і відповідним чином доповнює їх.

Слід зазначити, що законодавством чітко окреслено, до яких кримінальних проваджень можуть застосовуватись спеціальні норми. Зокрема, до них відносять провадження у яких:

- кримінальне правопорушення було вчинено неповнолітньою особою;
- особа досягла повноліття під час здійснення злочину;
- в одному провадженні одночасно обвинувачується особа у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, де хоча б одне з них було вчинене нею до досягнення 18-річного віку;
- кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, в якому, хоча б одна з них є неповнолітньою, а всі інші – повнолітніми [8, с. 225-226].

Однак в останньому випадку, відповідно до статті 494 КПК України, передбачено, що повинна обов'язково бути з'ясована можливість виділення матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітньої особи в окреме провадження, саме під час досудового розслідування [9, с. 412].

Особливої уваги заслуговує дослідження питання застосування заходів забезпечення щодо неповнолітніх. Оскільки, саме завдяки цим превентивним

заходам, вдається забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, засудженого під час кримінального провадження. Однак варто розуміти, що до неповнолітніх, можуть по суті застосовуватися всі без винятку заходи забезпечення, передбаченні ч. 2 ст. 131 КПК [3].

Проте застосування заходів забезпечення має ряд специфічних особливостей. Ґрунтовний аналіз з даного питання провів В. В. Романюк, який визначив низку необхідних умов для застосування заходів забезпечення щодо неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні. Насамперед він зазначає, що застосування примусу, як заходу забезпечення, має бути тільки у виключних випадках, при цьому обов'язково повинна враховуватися відповідність між таким заходом та тяжкістю кримінального правопорушення і обставинами його вчинення. Також науковець переконаний в тому, що при застосуванні даних заходів необхідно враховувати особливості самого неповнолітнього як окремого індивіда, виходячи з принципу якнайкращого забезпечення інтересів дитини [10, с. 115].

Серед усіх заходів забезпечення, особливо детально слід звернути увагу на запобіжні заходи, передбачені ст. 131 КПК України, оскільки саме для них, однією з ключових рис, є їх примусово-виховний характер [9, с. 415].

Незважаючи на те, що на сьогодні в Україні досить гостро стоїть питання, щодо неформальної процедури здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях, де фігурують неповнолітні, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначає, що до неповнолітнього підозрюваного слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або за клопотанням прокурора, може бути застосовано один із запобіжних заходів, визначених ст. 176 КПК України [3], а саме:

- особисте зобов'язання;
- особиста порука;
- застава;
- домашній арешт;

- тримання під вартою.

Слід зауважити, що рішення слідчого судді щодо обрання запобіжного заходу неповнолітньому, повинно обов'язково прийматися із урахуванням його індивідуально-психологічних й вікових особливостей [7, с. 44].

Найбільшій увазі потребує обрання запобіжного заходу неповнолітньому у вигляді тримання під вартою, оскільки цей захід повністю позбавляє його можливості вільно пересуватися, чим найбільш істотно обмежує його права та свободи. Тому його застосування передбачається лише в крайніх випадках та виключно на підставах і в порядку передбаченому КПК України [9, с. 415].

Щодо цього виду запобіжного заходу, то наказом Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 року № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» [11], вказано на ряд особливостей, які стосуються того, що при застосуванні запобіжних заходів, особливо у вигляді тримання під вартою, необхідно значну увагу приділяти саме обґрунтованості та законності такого застосування. Відповідно до п. 6.1 цього Наказу, з метою вирішення питання щодо необхідності застосування запобіжного заходу неповнолітньому у вигляді тримання під вартою, така особа повинна бути обов'язково допитана процесуальним керівником особисто.

При застосуванні до неповнолітньої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, КПК України передбачено низку важливих умов. Зокрема його застосування можливе у випадках, якщо:

- неповнолітній підозрюється/обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- наявності обґрунтованої підозри, що саме цією особою було вчинене кримінальне правопорушення [3].

У свою чергу, обґрунтованість оголошеної неповнолітньому підозри, полягає у обов'язковій наявності доказів, які підтверджують причетність даної особи до вчиненого кримінального правопорушення і недоцільність застосування до нього інших запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК

України, окрім тримання під вартою, який є найбільш ефективним у даній ситуації для забезпечення запобігання можливим ризикам [12, с. 232].

Зазначені процесуальні гарантії щодо неповнолітнього у кримінальному провадженні, були прописані у Листі від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [13], в якому йдеться мова про особливості застосування запобіжного заходу щодо неповнолітніх - тримання під вартою. Цей лист, фактично створив підстави для внесення окремих змін до чинного кримінально-процесуального законодавства України, щодо застосування запобіжних заходів неповнолітнім особам під час досудового розслідування та судового провадження.

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає також альтернативні запобіжні заходи, які можуть бути застосовані до неповнолітньої особи, замість тримання такої особи під вартою до початку розгляду справи у суді. До таких заходів відносять: передання неповнолітніх під нагляд їхнім батькам, опікунам, піклувальникам, а в окремих випадках адміністрації дитячої установи, якщо такі особи виховуються в дитячих установах, відповідно до статті 493 КПК України [3].

До окремої категорії неповнолітніх може застосовуватися такий запобіжний захід, як поміщення до приймальника-розподільника для дітей. Дана альтернатива триманню під вартою, використовується тільки щодо осіб, які скоїли суспільно небезпечне діяння, що відповідає ознакам кримінального правопорушення. Варто зауважити, що в даному випадку, вік такої особи повинен бути не менше 11 років, при цьому вона не повинна відноситися до повнолітніх осіб, тобто не досягти 18-річного віку. Обов'язковою умовою для застосування такого запобіжного заходу, має бути також вчинення особою злочину, за який законодавством України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше 5 років [12, с. 232].

Характерною особливістю саме цього альтернативного запобіжного заходу щодо неповнолітніх, є те, що відповідно до ч. 4 ст. 499 КПК України строки тримання в приймальнику-розподільнику, можуть бути продовжені, щонайменше, як до 30-ти днів. Порядок такого продовження є аналогічним щодо порядку продовження строків тримання під вартою [3].

Слід звернути увагу на ще одну важливу особливість кримінального провадження щодо неповнолітнього, а саме - вік, з досягненням якого, особа може нести кримінальну відповідальність. Оскільки законодавство кожної країни розвивалося під дією різноманітних факторів, цілком логічним є те, що питання стосовно такого віку, вирішувалося в них по різному.

Так для англо-американської правової системи, на відміну від романо-германської, характерним є настання кримінальної відповідальності з більш раннього віку. Зокрема, в Англії, Сполучених Штатах Америки та Австралії, це є можливим з 10 років. Проте, оскільки дві останні держави мають федеративний устрій, то залежно від конкретного штату, цей вік може відрізнятися між собою. Так, наприклад, у Техасі, неповнолітня особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності тільки з 15 років [4, с. 259].

З історії держави і права відомо, що романо-германська правова система сформувалася під впливом римського права, для якої характерним є формування правового статусу неповнолітніх, відповідно до періодизації, яка була властива ще Стародавньому Риму. Як наслідок, практично для всіх країн, які відносяться до цієї правової системи, властивим є настання кримінальної відповідальності з більш пізнього віку, наприклад у Франції – з 13 років, в Німеччині – з 14.

Питанням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинений злочин, займалися різні вчені, які висловлювали своє бачення цієї проблеми. З цього приводу І. Я. Фойницький зазначав: «Згідно з дореволюційним законодавством Російської імперії, а відповідно і України XIX – початку XX ст., малолітній вік ділився на три періоди з урахуванням прийнятої на той час вікової періодизації дитинства, а саме: періоду повної

неосудності до 10-річного віку, відносної неосудності від 10 до 14-річного віку, а також пом'якшених покарань для дітей від 14 до 21-річного віку. Зазначена періодизація впливала на порядок судочинства, який мав певні особливості стосовно кожної з вікових груп, а саме: судовий розгляд був закритий, обов'язково призначався захисник для неповнолітнього, до провадження залучалися батьки тощо» [14, с. 318].

Стосовно встановлення вікових меж настання кримінальної відповідальності, слід прислухатися і до позиції О. Смаглюка та А. Павловської, які вважають, що «запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене існуючими у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку» [15, с. 182]. Тобто необхідно усвідомлювати, що особи, які не досягнули встановленого законодавством віку, в жодному разі не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Так, відповідно до чинного законодавства України, загальний вік притягнення до кримінальної відповідальності особи становить 16 років, тоді як за окремі види злочинів передбачається настання відповідальності з 14-річного віку [3].

Ч. 14 ст. 31 КПК України передбачено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи може здійснюватися виключно тим суддею, який, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», уповноважений на здійснення такого провадження. Крім цього, законодавець визначив, що у випадку, коли кримінальне провадження щодо неповнолітнього розглядається судом колегіально, то головуючим у такому провадженні повинен бути тільки той суддя, який є уповноваженим здійснювати дане провадження відповідно до чинного законодавства [16, с. 78].

Разом з тим, чинним кримінально-процесуальним законодавством України не передбачено такі вимоги щодо слідчого судді, чи інших суддів колегії, яка розглядає кримінальне провадження щодо неповнолітнього. У

зв'язку з цим, цілком логічно, можна дійти висновку про те, що судьями в такій ситуації можуть бути, будь-які, не обов'язково ті, які відповідають критеріям Закону «Про судоустрій і статус суддів». Проте, чи не порушуватиме це інтереси неповнолітньої особи? З цього приводу К. Е. Булдакова слушно вважає за доцільне наділити слідчого суддю та інших суддів колегії, такими ж правами, вимоги до яких, передбачені законодавством щодо суддів та головуючих у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб [2, с. 119].

Крім цього, слід погодитися з практикою створення спеціалізованих судів, які розглядають справи виключно щодо неповнолітніх у порядку, пристосованому, саме для потреб цієї категорії осіб. Така практика існує в багатьох країнах світу, таких як: США, Німеччина, Франція, Бельгія та інших. Саме в цих країнах, на сьогодні існують спеціалізовані суди, які розглядають кримінальні провадження щодо неповнолітніх у формі – ювенальної юстиції. Цей зарубіжний досвід є надзвичайно цінним для нашої держави, оскільки діяльність таких судів оцінюється фахівцями та практиками на доволі високому рівні.

Враховуючи цей досвід, вважаємо, що здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в Україні, повинно здійснюватися системою таких спеціалізованих судів.

Варто зауважити, що коло осіб, які спеціально уповноваженні розглядати кримінальні провадження щодо неповнолітніх, не обмежується тільки судьями. Так, ч. 2 ст. 484 КПК України передбачено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [3].

Проте, чинним законодавством не визначено чітких критеріїв, яким би мав відповідати професійний рівень «ювенального слідчого/дізнавача». На нашу думку, особливою вимогою до суддів, повинна стати обов'язкова

наявність в них, як юридичної, так і педагогічної освіти. Тому варто погодитися з думкою Заворіної О. П., яка пропонує закріпити вимоги професійного характеру до слідчих у розділі IV п. 14 наказу МВС України від 06.07.2017 р. № 570 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» та викласти їх наступним чином: «слідчий, який спеціально уповноважений на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх, повинен бути з достатнім рівнем психологічної або педагогічної освіти, а у разі відсутності вказаної освітньої підготовки, зобов'язаний пройти курси підвищення кваліфікації, під час якої обов'язково охопити галузі знань вікової педагогіки та психології. Крім того, зазначені фахівці, повинні вміти ефективно застосовувати комп'ютерні технології, в тому числі моніторинг та аналізу соціальних мереж, які користуються популярністю серед неповнолітніх (Instagram, Twitter, Вконтакте), месенджерів (Telegram, WhatsApp, Viber), відеохостингу YouTube та іншу специфіку інформаційного середовища мережі Інтернет [8, с. 226].

Це дозволить створити окрему групу спеціально підготовлених слідчих та дізнавачів, які б виконували свої обов'язки ефективніше та якісніше, не завдаючи, при цьому психологічному стану та здоров'ю неповнолітньої особи, негативного впливу. Крім цього, високий рівень кваліфікації слідчих та дізнавачів позитивно впливатиме на репутацію правоохоронної системи, як серед населення країни, так і міжнародного суспільства [17].

Водночас чинним законодавство чітко передбачено, що тільки прокурор, який спеціально уповноважений на розгляд справ щодо неповнолітніх (ювенальний прокурор), має право брати участь в таких кримінальних провадженнях. Оскільки, навіть під час дії воєнного стану, законодавець передбачив, що дія положень ч. 2 ст. 484 та ч. 14 ст. 31 КПК України, можуть в окремих випадках не застосовуватися. Саме у випадку наявності об'єктивних обставин, які по-суті виключають саму можливість участі дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх [16, с. 78].

I. Мерімеріна, пов'язує поняття «ювенальний прокурор» з Офісом Генерального прокурора, в нормативних документах якого, з'явилися нормативно-правові документи, у яких використовується цей термін, що ототожнюється з прокурорами, які забезпечують дотримання інтересів саме неповнолітніх у кримінальних провадженнях. На її думку «це ніщо інше, як ціла система органів прокуратури, яка, відповідно до Конституції та законів України, здійснює від імені держави визначені функції з метою захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх, які потрапили в конфлікт із законом» У зв'язку з цим, слушною є пропозиція щодо конкретизації в КПК України поняття «ювенальний прокурор» з чітким окресленням його повноважень щодо захисту прав і свобод неповнолітньої особи [12, с. 229].

2.2 Процесуальні особливості досудового розслідування щодо неповнолітніх

Неповнолітні особи це певна категорія осіб, що вважається найбільш вразливою і потребує створення особливих умов під час досудового розслідування кримінального провадження, які зможуть повною мірою забезпечити для них максимальний захист.

Відповідно до частини 1 статті 484 КПК України порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, які скоїли суспільно небезпечні діяння, відбувається за загальними правилами, але при цьому враховуються особливості, що передбаченні Главою 38 КПК України [3].

З'ясування належних фактів та обставин, що підлягають встановленню, забезпечує досягнення безпосередньої мети у кримінальних провадженнях. Мова йде про доказування, що є провідною частиною усієї кримінальної процесуальної діяльності. В контексті провадження щодо неповнолітніх Романюк В.В. виділяє дві головні особливості: предмет доказування та особливі вимоги щодо збирання та фіксування доказів, яких необхідно дотримуватись при здійсненні слідчих та інших дій [18, с. 149].

Під предметом доказування науковці розуміють сукупність обставин, без виявлення яких неможливо розкрити кримінальне правопорушення, встановити винну особу, прийняти рішення у справі, що буде законним, обґрунтованим, вмотивованим, а тому дані факти підлягають обов'язковому доказуванню у кожному з кримінальних проваджень [7, с. 71].

Створення додаткових гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх в межах кримінального провадження виявляється в особливому предметі доказування [18, с. 149]. Так, кримінальний процесуальний кодекс України у статті 91 містить дані про загальний предмет доказування, який підлягає встановленню у всіх провадженнях. У свою чергу, у ст. 485 КПК зазначені додаткові обставини, що стосуються саме кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, тобто вони розширюють та деталізують загальний предмет доказування. А саме повинні додатково з'ясуватися:

- 1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього, що стосується його віку, стану здоров'я та рівня розвитку та інших соціально-психологічних рис, які необхідні брати до уваги при прийнятті рішення у справі;
- 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- 3) умови життя та виховання неповнолітньої особи;
- 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників у кримінальному правопорушенні [3].

Не є винятком ситуація, у якій неповнолітній повністю заперечує будь-яку свою причетність до діяння, вчиненого ним, тоді ставлення до вчиненого ним діяння з'ясувати необхідно іншим шляхом. У такій справі потрібно допитати батьків, близьких родичів, членів його сім'ї, друзів, знайомих щодо поведінки неповнолітнього після того, як він скоїв кримінальне правопорушення, підлягають з'ясуванню й взаємовідносини між останніми та неповнолітнім. Як результат, усі зібрані в ході досудового розслідування відомості повинні бути враховані при прийнятті рішень в подальшому, а саме - під час вирішення питання щодо застосування запобіжних заходів, заходів примусу виховного характеру чи призначення покарання [19, с. 93].

Викладена у статті 65 КК України вимога законодавства щодо всебічного з'ясування обставин, зокрема про особу винного, для винесення судом справедливого рішення може бути належно виконана завдяки встановленню на стадії досудового розслідування відомостей про особу неповнолітнього у повному обсязі. Як наслідок, це сприятиме досягненню мети кримінального провадження щодо неповнолітніх [20].

Оскільки органи досудового слідства, при з'ясуванні особи неповнолітнього обмежуються приєднанням до матеріалів кримінального провадження копій документів, що ідентифікують його особу, характеристики з місця навчання та довідки про перебування на обліку в психіатра, то можна стверджувати, що слідчі приділяють недостатньо уваги для з'ясування можливості повного усвідомлення значення дій неповнолітнім, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, а також чи мав він можливість керувати своїми вчинками у тій ситуації. Такі відомості підлягають встановленню шляхом проведення комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи за наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою [18, с. 150].

Рябченко К.С. виділяє дві типові помилки у визначенні предмета доказування, що допускаються в практичній діяльності. По-перше, це стосується не здійснення дослідження обставин, що є істотними для провадження. Таким чином, слідчий, дізнавач, прокурор, суд, залишаючи певні факти без уваги, зумовлюють судові помилки, адже з'являються певні прогалини у провадженні, що призводять до неповноти досудового розслідування. По-друге, часто на практиці відбувається необґрунтоване розширення кола обставин, які досліджуються. У зв'язку з цим досудове розслідування уповільнюється, матеріали кримінального провадження перевантажуються зайвими відомостями, які за собою не несуть жодного істотного значення. При цьому, варто приділяти достатньо уваги тій інформації, що може як найточніше розкрити дані про протиправне діяння неповнолітнього [19, с. 187].

Межі доказування, з'ясування яких у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх є суттєвим, полягає у: повноті встановлення обставин події, які свідчать про мету досягнення дійсності у самому провадженні; правильній кваліфікації, взявши до уваги склад кримінального правопорушення, особливо в частині визначення винуватості особи, що повинно бути об'єктивним; індивідуалізації, законності, обґрунтованості та вмотивованості покарання, яке буде покладено на неповнолітнього [19, с. 187].

Розкриття змісту доказування здійснюється через його елементи, а саме через збирання, перевірку, оцінку доказів, та, як наслідок, прийняття процесуальних рішень. У цьому контексті, слідчий (дознавач) є центральною фігурою впродовж усього досудового розслідування. У частині 2 статті 484 КПК України закріплено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, здійснюється спеціально уповноваженим керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх слідчим, дізнавачем. Дане положення стосується й тих проваджень, що здійснюються стосовно декількох осіб, хоча б одна з яких, є неповнолітньою [3; 21, с. 234; 18, с. 149].

Одними з провідних процесуальних дій, що здійснюються стороною обвинувачення в рамках кримінального провадження щодо неповнолітніх є проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НДСР). При цьому уразливий стан та соціальна незрілість неповнолітніх зумовлює потребу в особливому підході, щоб не допустити порушення прав і свобод таких осіб. Перед проведенням слідчих (розшукових) дій повинна бути здійснена належна підготовка [19, с. 179].

Наприклад, при проведенні допиту, відповідно до вимог КПК України слідчий повинен підготувати заздалегідь перелік питань, які він має намір з'ясувати. Це не єдина особливість у допиті неповнолітнього, тому також варто зазначити, що проводитись він повинен у присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності у присутності лікаря. КПК України встановлює у статті 226 часові межі, а саме те, що допит не може тривати без

перерви понад одну годину, а загальний час не має бути понад дві години на день. Окрім того, стаття 490 КПК України передбачає обов'язкову участь захисника при проведенні допиту неповнолітнього підозрюваного [3].

Додатковими положеннями щодо допиту неповнолітніх є положення КПК про можливість проведення даної процесуальної дії із застосуванням технічних засобів фіксації за клопотанням учасників. Окремим випадком є ті кримінальні провадження, у яких мова йде про насильницькі правопорушення (проти статевої свободи, із застосуванням чи погрозою застосування насильства). Щодо таких справ у статті 224 КПК України встановлена заборона на одночасний допит двох або більше вже допитаних осіб, серед яких буде неповнолітня особа, для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (тобто «перехресний допит») [3].

Окремим чином варто виділити й інші особливості допиту неповнолітніх, такі як - сприйняття ними поставлених запитань. В силу своїх вікових особливостей останні не завжди здатні правильно зрозуміти поставлене запитання з першого разу, тобто слідчому потрібно розуміти, що пояснення суті запитання, теж займає певний час. У той же час, підліток, який з легкістю визнає свою провину може негативно вплинути на подальший хід досудового розслідування. Також наявність у підлітків схильності до фантазування, самообмови, для створення ілюзії «злочинної романтики», взяття чужої провини «на себе», може завадити подальшому збиранню доказів. Саме тому належна підготовка, знання про вікові психологічні особливості неповнолітнього та перевірка показань (за їх повнотою та достовірністю) є дуже важливими [7, с. 62; 19, с. 179].

Слід наголосити, що часто проведення процесуальних дій слідчим самотійно є практично неможливе. Прикладом може слугувати контроль за вчиненням злочину, що здійснюється з метою виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації [22, с. 296].

Саме тому слідчі підрозділи органів Національної поліції України у своїй діяльності взаємодіють з іншими структурними підрозділами, зокрема з оперативно-розшуковими. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (далі – Інструкція) у пункті 1.1 визначає завдання такої співпраці. А саме ключовим є: попередження кримінальних правопорушень, їх вчасне виявлення та розслідування, притягнення винних осіб до відповідальності, відшкодування шкоди, що завдана кримінальними правопорушеннями, відновлення порушених прав й інтересів осіб [23].

Заворіна О.П. зазначає, що залежно від періоду часу і від ступеня об'єднання спільних зусиль взаємодія в діяльності правоохоронних органів може бути разова, періодична або постійна. А також виділяє ще такі види взаємодії:

- 1) гласна і негласна;
- 2) безпосередня й опосередкована;
- 3) постійна та тимчасова;
- 4) процесуальна та організаційна;
- 5) зовнішня і внутрішня [21, с. 231].

У той же час, варто наголосити, що на стадії досудового розслідування у провадженнях щодо неповнолітніх взаємодія слідчого й оперативних підрозділів може мати різноманітну природу. Характер слідчої ситуації, що склалась в рамках провадження, зумовлює вибір слідчим однієї із форм взаємодії (процесуальна й не процесуальна (організаційна) форма взаємодії), яка буде здійснюватися під його процесуальним контролем. У будь-якому випадку правовідносини, що формуються спрямовані на забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказуванню. Останнім часом більш поширеною стає саме проведення НСРД спільно слідчим та оперативним підрозділом, найчастіше це відбувається в

кримінальних провадженнях, які стосуються незаконного обігу наркотичних та психотропних речовин [21, с. 232].

Частина 6 статті 246 КПК України [3] та пункт 3.1 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [23], є правовою основою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, адже встановлюють те, що слідчий може проводити НСРД як самостійно, так спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, а також повністю доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам, про що виносить постанову.

При проведенні НСРД на стадії досудового розслідування у провадженні щодо неповнолітнього в останнього та у його захисника є певні додаткові кримінальні процесуальні гарантії, а саме: їм надається право звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення НСРД; покладення на слідчого суддю обов'язку про взяття в осіб, що були ініціаторами такого проведення НСРД, розписки про нерозголошення факту їх проведення [19, с. 188].

У рамках кожного кримінального провадження щодо неповнолітнього, для досягнення дієвості та забезпечення належного досудового розслідування можуть застосовуватись заходи забезпечення цього провадження, проте особа неповнолітнього вносить певні особливості. Самі ж види заходів забезпечення кримінального провадження передбачені частиною 2 статті 131 КПК України.

Застосування щодо неповнолітніх заходів забезпечення кримінального провадження є обґрунтоване застосування до неповнолітнього процесуального примусу з метою досягнення завдань цього провадження, у якому дотримуються прав та свобод такої особи, а також її законних інтересів, здійснюване в порядку та на підставах, передбачених КПК України. При цьому важливо, щоб застосування до неповнолітніх кримінального процесуального примусу, було у формі виключення, а сам процес був забезпечений наявністю додаткових правових гарантій [7, с. 69].

Виклик слідчим, прокурором неповнолітнього, що здійснюється для участі останнього у процесуальних діях (наприклад, у допиті), є одним із таких заходів. Засобом, яким здійснюється інформування про виклик, часто є повістка, що може бути вручена або надіслана. Водночас, не виключена можливість виклику за допомогою телефону, факсимільним зв'язком тощо. Проте, варто зазначити, що головною відмінністю є суб'єкт, якому вручається повістка про виклик неповнолітньої особи. Стаття 489 КПК України передбачає, що такими особами є батьки неповнолітнього, усиновлювачі або законні представники (опікуни, піклувальники, патронатні вихователі та інші). Саме тому встановлення даних про батьків або інших законних представників неповнолітнього є важливим елементом у досудовому розслідуванні, у якому бере участь неповнолітній, адже це в подальшому дасть змогу зрозуміти доцільність передачі під нагляд неповнолітнього у разі потреби [3].

Обов'язок з'явитися за викликом належить особисто неповнолітньому, тобто за його невиконання він буде нести відповідальність самотійно. Санкціями за невиконання може бути накладання грошового стягнення, що передбачено статтею 139 КПК України, або застосування приводу, відповідно до статті 140 КПК України. Щодо першого, то варто наголосити на тому, що фінансові санкції до неповнолітнього обмежені умовами, які передбачають можливість накладання грошового стягнення у випадках, коли неповнолітній володіє джерелом самотійного заробітку, а також враховується вік, адже особа віком до 14–15 років немає можливості отримувати такий заробіток. У свою чергу привід, як примусовий захід, який полягає у супроводі особи до місця виклику, може бути застосований до неповнолітнього, що знаходиться в статусі підозрюваного чи обвинуваченого, адже в частині 3 статті 140 КПК встановлена заборона на привід неповнолітнього, який є свідком. Варто також розрізняти ситуацію, коли до неповнолітнього застосовано запобіжний захист, а саме передання під нагляд. У такому випадку санкції будуть застосовуватись до батьків чи інших законних представників, адже обов'язок забезпечити прибуття неповнолітнього уже покладено на них.

Враховуючи статус неповнолітнього, варто наголосити на потребі додаткових гарантій поруч із загальними процесуальними гарантіями при застосуванні до останнього будь-якого примусу. Окремим чином варто виділити для цієї категорії осіб порядок обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також щодо затримання [3; 7, с. 67-68].

Перш за все варто наголосити на можливості застосування таких заходів примусу лише у винятковому випадку, який встановлений частиною 2 статті 492 КПК України, а саме, коли неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, що є тяжким або особливо тяжким злочином, і при цьому інший запобіжним захист не зможе забезпечити того, що останній не здійснить інші правопорушення або не буде перешкоджати здійсненню провадження у справі. Перед вирішенням питання про підтримку клопотання слідчого про застосування такого заходу як тримання під вартою прокурор зобов'язаний допитати неповнолітнього підозрюваного особисто. Також є ще одна особливість, яка передбачена частиною 2 статті 213 КПК України, що полягає у обов'язку негайного повідомлення батьків неповнолітнього або осіб, які їх замінюють, про взяття під варту або затримання такої особи [3].

Оскільки такі поняття як тяжкість та винятковий випадок мають безпосередній вплив на прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, то потрібно правильно застосовувати і розуміти згадані терміни. Щодо тяжкості вчиненого правопорушення, то у статті 12 КК України є визначення, які дають в повній мірі зрозуміти, що вважається тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Тлумачення поняття виняткового випадку дещо відрізняється. У статті 37 Конвенції про права дитини використовується термін «крайній захід», що вживається як синонім до «винятковий випадок» у контексті того, що жодна дитина може бути позбавленою волі незаконним чином, а затримання чи тюремне ув'язнення щодо дитини використовуються лише як крайній захід [25].

В національній площині Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму листі розглянув деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх та певним чином роз'яснив дане питання у такому контексті: «слідчий суддя, суд повинен пам'ятати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках, як крайня міра, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження» [26].

Введений, у лютому 2022 року на території України воєнний стан, безумовно вплинув на багато моментів, що відбуваються в юриспруденції. Насамперед, розділ IX-1 КПК змінив свою назву на «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Що безпосередньо стосується досудового розслідування в умовах воєнного стану, то його строк у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх продовжується керівником органу прокуратури, визначеним пунктом 9 частиною 1 статті 3 КПК України, за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або прокурора [16, с. 78].

Проведене досудове розслідування є підставою для прийняття слідчим, прокурором одного із таких рішень: закриття кримінального провадження, звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру.

Отже, досудове розслідування у провадженнях щодо неповнолітніх проводяться за загальними правилами, проте враховуючи певні особливості, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством, у зв'язку із наявністю у справі особливої категорії населення – особи, що не досягла повноліття. Так, особливий предмет доказування виступає гарантією забезпечення прав і свобод такої категорії, що є необхідним елементом у провадженні. Водночас, при здійсненні слідчих розшукових дій та негласних слідчих розшукових дій слідчий і прокурор повинні передбачити й враховувати проблеми, які можуть виникнути в ході здійснення ними своїх повноважень.

2.3 Процесуальні особливості судового провадження щодо неповнолітніх

Реформа кримінального процесу, яка відбулася з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році, втілила прагнення законодавця закріпити таку модель кримінальної юстиції, яка відповідала б загальноновизнаним міжнародним стандартам захисту прав і свобод людини та здійснення правосуддя. Водночас істотної зміни зазнала процесуальна форма кримінального судочинства щодо неповнолітніх майже на всіх його етапах, не винятком є провадження у суді першої інстанції.

Важливою стадією кримінального процесу є судовий розгляд, який призначено для розгляду кримінальних проваджень за суттю [27]. При цьому, судовий розгляд проваджень є структурним елементом, стадією судового (кримінального) провадження. У п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України сформульовано, що судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами [3].

В юридичній літературі у свій час підкреслювалося, що «судовий розгляд в системі стадій кримінального процесу посідає центральне місце і є найбільш важливою його стадією. У цій стадії суд самостійно досліджує наявні у справі докази, а також нові докази, які надані сторонами кримінального провадження або витребувані судом» [28, с. 270-271]. Судовий розгляд кримінального провадження – «основна стадія кримінального процесу, коли суд, здійснюючи правосуддя, розглядає справу по суті й у своєму вироку вирішує питання про винність чи невинність обвинуваченого, застосування або незастосування до нього покарання, а також приймає рішення щодо застосування або незастосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього чи примусових заходів медичного характеру» [28, с. 712].

Окремі процесуалісти справедливо вказують, що сутність судового розгляду полягає у вирішенні судом правового спору між стороною обвинувачення і обвинуваченим, змістом якого є питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення та про призначення йому певного виду покарання. Тільки у судовому розгляді кримінального провадження, людина від імені держави на підставі вироку може бути визнана винуватою у вчиненні злочину та їй може бути призначено покарання.

Аналіз змісту судового розгляду кримінальних проваджень дозволяє виокремлювати певні його етапи (або частини). Зокрема, у довідкових джерелах прямо зазначається, що судовий розгляд кримінального провадження складається з частин, які взаємопов'язані й послідовно змінюють одна одну: підготовча частина судового засідання; безпосередньо судовий розгляд; судові дебати; останнє слово обвинуваченого; ухвалення і проголошення вироку, постанови чи ухвали.

Здійснення судової діяльності у кримінальному провадженні передбачає постановлення мети і досягнення певних результатів від такої діяльності. Судовий розгляд кримінальних проваджень як певна система судових дій повинна мати цільову спрямованість. У ст. 2 КПК України зазначено, що «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [3].

Зміст судового розгляду кримінального провадження складається із системи судових дій. Перелік таких дій у КПК України є вичерпним. Так відповідно до КПК України під час судового розгляду кримінального

провадження можуть бути проведені такі судові дії: допит обвинуваченого (ст. 351); допит свідка (ст. 352); допит потерпілого (ст. 353); допит малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого (ст. 354); пред'явлення для впізнання (ст. 355); допит експерта в суді (ст. 356); проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332); дослідження речових доказів (ст. 357); дослідження документів (ст. 358); дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359); консультації та роз'яснення спеціаліста (ст. 360); огляд на місці (ст. 361) [3].

Також варто відмітити, що у кримінальній процесуальній науці поряд із загальним судовим розглядом розрізняють такі його види: спрощений і заочний судовий розгляд, а також судовий розгляд при особливому провадженні та провадженні із підсиленими процесуальними гарантіями. Окрім того, можливо вести мову й про такі види судового розгляду, як: здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх; кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; кримінальних проваджень з перегляду судових рішень (провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції, провадження за нововиявленими або виключними обставинами) [29, с. 13-14]. Кримінальний процесуальний закон містить Главу 30 КПК України «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції».

Розглянемо детальніше процесуальні особливості судового провадження щодо неповнолітніх.

Згідно зі статтею 6 Сімейного кодексу України, особа має статус дитини до досягнення нею вісімнадцяти років, коли настає повноліття. Статті 31, 32 і 34 Цивільного кодексу України також визначають правовий статус дитини та її поведінку у цивільних справах та спорах [30].

На цей час діє ряд важливих міжнародних правових актів, положення яких передбачають захист прав дитини у кримінальному судочинстві.

1. Конвенція ООН з прав дитини (1989 рік): Ця Конвенція є одним із найбільш важливих міжнародних документів, які визначають права дитини. Вона включає в себе ряд положень, що стосуються правового статусу

неповнолітніх у кримінальному судочинстві, зокрема, принцип недискримінації, право на справедливий судовий процес, вимоги до умов утримання дітей у виправних установах, а також важливі принципи щодо альтернативних санкцій для дітей [25].

2. Керівні принципи ООН з попередження злочинності серед неповнолітніх (1990 рік): Цей документ містить принципи та рекомендації щодо попередження злочинності серед неповнолітніх та управління справами, пов'язаними з їхньою злочинністю. Вони вказують на важливість альтернативних заходів і втручань для зменшення ризику рецидиву [32].

3. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи: Комітет міністрів Ради Європи видав кілька рекомендацій, спрямованих на поліпшення захисту прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві та інших сферах. Ці рекомендації, встановлюють стандарти та підходи до захисту дитячих прав [33].

4. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 рік): Ця конвенція Ради Європи підкреслює важливість прав дітей та принципів, які повинні бути дотримані при роботі з дітьми у всіх сферах, включаючи кримінальне судочинство [17].

Кримінальне провадження стосовно неповнолітніх регулюється положеннями глави 38 КПК України та здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [3]. Процесуальне керівництво таким досудовим розслідуванням здійснюється прокурорами, на яких законодавством покладається обов'язок щодо захисту прав і свобод дітей [34].

Варто відзначити, що особливістю кримінального провадження стосовно неповнолітнього є те, що в ньому обов'язково беруть участь батьки чи інші законні представники неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (ст. 488 КПК України), а також захисник (захисники) (п. п. 1,2 ч. 2 ст. 52 КПК України) [3].

Судовий розгляд кримінальних проваджень щодо вказаної категорії осіб здійснюється судьями уповноваженими зборами суддів на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Своєрідністю судового розгляду щодо неповнолітніх є збільшення кількості обставин, що підлягають встановленню, порівняно із загальним порядком досудового розслідування (ст. 485 КПК України). Ось деякі обставини, які зазвичай вимагають додаткового встановлення у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх:

1. Вік обвинуваченого: потрібно встановити точний вік неповнолітнього, оскільки це може впливати на його правовий статус та можливі наслідки за скоєне правопорушення.

2. Психологічний стан та розвиток: для визначення винності та відповідальності неповнолітнього може бути потрібно провести психологічну експертизу для визначення його психічного стану та зрілості мислення.

3. Соціальний контекст: проведення додаткового розслідування щодо умов, в яких виростає неповнолітній, може бути важливим для визначення факторів, які можуть впливати на його поведінку.

Стаття 177 КПК України, визначає мету і підстави застосування запобіжних заходів. Що ж стосується кримінального провадження щодо неповнолітніх, то в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5 дається роз'яснення, що «під час обрання запобіжних заходів враховуються стан здоров'я неповнолітнього, його сімейний і матеріальний стан, стосунки з батьками, дієвість існуючого контролю за його поведінкою, вид діяльності, місце проживання, дані про попередні судимості, соціальні зв'язки, схильності, спосіб життя, поведінка під час провадження в цій або іншій кримінальній справі, наявність факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дають змогу прогнозувати його поведінку» [35].

Вище вказані обставини переважно з'ясовуються під час допиту у кримінальному провадженні батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання неповнолітнього обвинуваченого тощо.

Отже, за наявності достатніх і ґрунтовних підстав, передбачених кримінально-процесуальним кодексом, до неповнолітнього зважаючи на його вікові і психологічні особливості, рід і специфіку занять може бути застосовано один із запобіжних заходів, визначених у ст. 176 КПК України.

Також необхідно зазначити, що до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, крім того, може застосовуватися запобіжний захід у вигляді передання його під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а якщо він виховується в дитячій установі - передання під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК України) [36, с. 144].

До неповнолітніх, до яких можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру, можуть бути застосовані такі запобіжні заходи, як передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їхню небезпечну поведінку (ст. 508 КПК України) [3].

Зважаючи на тему нашого дослідження, детальніше розглянемо такі запобіжні заходи, як затримання та взяття під варту.

Тримання під вартою (ст. 183 КПК України) та затримання (ст. 208 КПК України) – щодо неповнолітніх є тимчасовими запобіжними заходами і можуть бути застосовані щодо перших лише в тих випадках, коли "неповнолітній підозрюється у вчиненні тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень і при тій умові, що слідчий, прокурор доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу обставини є достатніми для переконання, і жодне із більш м'яких запобіжних заходів не гарантує запобігання доведеним під час розгляду ризику чи ризикам (ч. 3 ст. 176 КПК України) [3].

Варто відзначити, що згідно з Мінімальними стандартами правил ООН (Пекінські правила) від 29 листопада 1985 р., які безпосередньо стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, тримання під вартою до суду може бути застосовне лише як крайній захід і в найкоротший період часу [37].

Відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово. Зазначений імператив «*de lege ferenda*» передбачає прискорення кримінального процесу у випадках, коли це обґрунтовано і визнано законодавцем як важливу потребу.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в інформаційному листі від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13, вказав, що суд, при ухваленні судового рішення щодо неповнолітнього, повинен керуватися принципом найкращих інтересів дитини [24]. Принцип найкращих інтересів дитини, встановлений у Конвенції ООН про права дитини, є одним із основних принципів в справах, пов'язаних із неповнолітніми. Згідно з цим принципом, прийняття рішень та здійснення дій стосовно неповнолітньої особи має спрямовуватися на захист та забезпечення її найкращих інтересів. Це може включати в себе заходи, спрямовані на соціальну реабілітацію та виховання, а не лише покарання.

А відповідно до КПК України, судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта (ч. 1 ст. 337 КПК) [3].

Обвинувальний акт як процесуальний документ, що визначає межі судового розгляду, має важливе значення для суду який розглядає кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи. Саме тому, враховуючи значення для подальшого судового розгляду, законодавець встановлює, що розгляд кримінального провадження в суді розпочинається з оголошення цього процесуального документа.

У ст. 347 КПК України регламентовано початок судового розгляду. Так відповідно до ч. 1 ст. 347 КПК України «після закінчення підготовчих дій

головуючий оголошує про початок судового розгляду». Окрім того, у ч.2 ст. 347 КПК України визначено, що судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Я. В. Замкова підкреслює, що «обвинувальний акт є першим процесуальним актом, який отримує суд. У ньому зафіксовано результати досудового провадження» [38, с. 163].

Судовий розгляд кримінальних проваджень передбачає визначення обсягу доказів та порядку їх дослідження. Такий процесуальний порядок визначення обсягу доказів та їх дослідження регламентовано у ст. 349 КПК України. Ця норма процесуального закону визначає, що після роз'яснення неповнолітньому обвинуваченому суті обвинувачення (тобто після виконання дій, передбачених ст. 348 КПК України), головуєчий надає сторонам право проголосити вступні промови в яких як сторона обвинувачення так і сторона захисту зазначають, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів.

Також ч.1 ст. 349 КПК України встановлено загальне правило про те, що «докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту – у другу». Більш конкретного порядку дослідження доказів вказана норма та і кримінальний процесуальний закон в цілому не передбачає. Відповідно до ч.2 ст. 349 КПК України "обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені".

Варто відмітити, що у ч. 3 ст. 349 КПК України регламентовано, що "суд має право, якщо цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позицій, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку" [3].

Суд застосовує кримінально-процесуальні норми при проведенні дослідження обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами,

встановлених ухвалою суду та у відповідності до ст. ст. 351-361 КПК України. З цією метою суд має право проводити: 1) допит (обвинуваченого, свідка, малолітнього та неповнолітнього свідка, потерпілого, експерта; одночасний допит двох і більше обвинувачених, свідків, потерпілих); 2) пред'явлення для впізнання; 3) дослідження речових доказів; 4) дослідження документів; 5) дослідження звуко- і відеозаписів; 6) огляд на місці; 7) призначити експертизу [3].

Після закінчення допиту (обвинуваченого, свідків, потерпілого, експерта) перевірки всіх інших доказів (речових доказів, документів) і т. п. головуєчий у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме (додаткові пояснення, додатковий допит, оголошення матеріалів провадження, приєднання речових доказів і документів). Процесуальний обов'язок головуєчого впливає з аналізу положень наступних кримінально-процесуальних норм: "за відсутності клопотань або після їх вирішення (ухвала про задоволення або про відхилення клопотання), суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів"(ч.3 ст.363 КПК України); "учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні" (ч. 5 ст. 364 КПК України); "обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст.94 цього Кодексу" (ч. 3 ст. 370 КПК України); [3].

Значення судових дебатів полягає у тому:

- у судових дебатах знаходять найбільший прояв принципи змагальності та рівноправності сторін у кримінальному провадженні;
- сприяють правильно оцінити досліджені під час судового розгляду докази;
- вони сприяють ухваленню справедливого законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення за результатами судового розгляду, оскільки

суд одержує можливість вислухати викладену в сконцентрованому вигляді позицію кожної зі сторін та потерпілого;

- судові дебати мають виховний вплив на присутніх у судовому засіданні. Вони допомагають усвідомити сутність справи, обставини і небезпечність вчиненого обвинуваченим кримінального правопорушення, його правову оцінку та наслідки [28, с. 287].

Під час провадження у суді першій інстанції не лише вчиняються відповідні процесуальні дії, а й ухвалюються передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні рішення. Так відповідно до вимог ст. 369 КПК України "судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку", "судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали" [3].

При постановленні вироку щодо неповнолітніх суд зобов'язаний врахувати і вимоги зазначені у ст.ст. 498-502 КПК України, які прописують порядок застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності[3].

Отже, безпосередній розгляд справи (судове провадження) вирішує кримінально-правовий конфлікт, застосовуючи при цьому кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми. Це дає підставу зробити висновок про те, що на суд покладається обов'язок виконати приписи закону (оголосити обвинувальний акт, роз'яснити суть обвинувачення, дослідити докази, провести дебати) та виключити будь-які законні сумніви в обґрунтованості, вмотивованості, справедливості і законності вироку.

2.4 Судовий контроль

Судовий контроль у кримінальному провадженні являє собою окремий напрямок діяльності суду, яка здійснюється під час досудового розслідування слідчим суддею. Сутність його полягає у здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій (бездіяльності) слідчого і прокурора; обмеження при проведенні досудового розслідування

конституційних прав людини шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і рішень органів досудового розслідування.

Значення судового контролю полягає у тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечуються невідкладним судовим захистом права, свободи та інтереси учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. Правозахисний характер судового контролю обумовлює закріплення у ст. 206 КПК України загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини.

За чинним КПК судовий контроль має декілька окремих напрямків, які, виходячи із конкретних завдань, розрізняються за процесуальною формою, суб'єктним складом учасників провадження, засобами доказування, рішеннями слідчого судді.

До таких напрямків належать наступні:

1) розгляд слідчим суддею клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 132 КПК);

2) розгляд слідчим суддею клопотання про проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляд та обшук житла чи іншого володіння особи, проведення слідчого експерименту у житлі чи іншому володінні особи) та негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246 КПК);

3) розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора (ст. 303–306 КПК);

4) розгляд слідчим суддею заяв про відводи (ст. 81 КПК);

5) розгляд слідчим суддею клопотання про передання чи знищення речових доказів (ч. 7 ст. 100 КПК);

6) допит слідчим суддею свідка, потерпілого під час досудового розслідування (ст. 225 КПК); [3].

7) розгляд слідчим суддею клопотання про встановлення строку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК;

8) розгляд слідчим суддею клопотань про тимчасовий та екстрадиційний арешт при вирішенні питань щодо видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції) (глава 44 КПК);

9) розгляд клопотання слідчого прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування (ст. 297–1 КПК).

Судовий контроль у досудових стадіях кримінального процесу є своєрідним принципом досудового провадження, тому що він виражає намагання законодавця не допустити незаконного, необґрунтованого обмеження прав особи у кримінальному судочинстві заінтересованою стороною, а саме стороною обвинувачення (слідчим, дізнавачем, прокурором).

Тому одним із найбільш дієвих засобів забезпечення законності в кримінальному провадженні є саме судовий контроль. Так, практика застосування слідчим суддею контрольних повноважень засвідчує, що судовий контроль реально (не формально) став ефективним засобом правозахисту осіб, які є учасниками кримінального провадження і, у супереч певним скептичним висловлюванням і побоюванням, деяких практиків та науковців щодо можливої його неефективності, формального характеру і негативного впливу на кримінальне провадження, доводить свою необхідність.

Оскільки суду належить центральне місце в усій правовій системі, власне суд уособлює в собі істинне право та справедливість. Чим вищим є авторитет суду та правосуддя загалом, чим більшою незалежністю та самостійністю наділений він, стосовно представницьких та органів управління, тим вищим у державі є рівень законності та демократії, тим надійніше захищені права та свободи громадян від можливих порушень.

Тому контрольна функція суду визнається однією з провідних у всьому світі. Загальна декларація прав людини встановлює право кожної людини на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у

випадку порушення її основних прав, наданих конституцією та законами. [31, с. 103].

В чинному КПК України ідеї розвитку судового контролю на стадії досудового розслідування знайшли чіткий і детальний вираз, що стало закономірним підсумком розвитку цього правового інституту, який відповідає положенням Конституції України та загальноєвропейським міжнародно-правовим стандартам у галузі захисту прав людини і громадянина. Формами та видами судового контролю відповідно до його положень є:

1) судовий контроль, що здійснюється за клопотанням сторони обвинувачення. Видами цього контролю є: контроль при дачі дозволів на застосування заходів забезпечення кримінального провадження; контроль при дачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи; контроль при дачі дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи;

2) судовий контроль, що здійснюється за клопотанням сторони захисту (видами цього контролю є: контроль при дачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій; контроль при розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора);

3) судовий контроль, що здійснюється за власною ініціативою слідчого судді (ст. 206 КПК України)

Слідчий суддя в кримінальному провадженні здійснює функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод і інтересів людини. Правозахисний характер судового контролю обумовлює покладення на слідчого суддю загальних обов'язків щодо захисту прав людини, які визначені у ст. 206 КПК. Їхня сутність полягає у тому, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, що тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених главою 38 КПК України, та із дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законодавством та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо норми КПК суперечать такому міжнародному договору, застосуванню підлягають, згідно із ч. 4 ст. 9 КПК України, положення відповідного договору [26].

При здійсненні кримінального провадження щодо неповнолітніх суди зобов'язані забезпечувати точне й неухильне застосування діючого законодавства, своєчасний та якісний їх розгляд, керуватися Конституцією України, Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, а також враховувати практику Європейського суду з прав людини, запроваджуючи їх положення у вітчизняну правозастосовну практику[26].

Судовий контроль у кримінальному процесі щодо неповнолітніх полягає у забезпеченні дотримання процесуальних прав неповнолітніх та їх захисту від неправомірних дій органів досудового розслідування. Судовий контроль включає в себе перевірку законності і обґрунтованості проведених слідчих дій, рішення про застосування запобіжного заходу, вирішення питань про допустимість доказів, прийняття рішення по суті справи тощо.

Під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітнього, суд забезпечує принципи визнання вини лише у випадках, коли вона доведена у встановленому законом порядку, а також застосовує відповідні запобіжні заходи, що враховують особливості вікової категорії підозрюваних або обвинувачених неповнолітніх.

При постановленні судом судового рішення (вироку, ухвали) щодо неповнолітнього, суд зобов'язаний прийняти рішення щодо його подальшої

долі, зокрема щодо направлення на виховні заходи, забезпечення медичного догляду та соціальної реабілітації або відбування покарання.

У кримінальному процесі України, щодо судового контролю в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, судові засідання включають низку процедур, які спрямовані на захист прав та інтересів неповнолітніх і мають певні особливості, серед яких:

1. Участь захисника або представника - неповнолітні мають право на участь захисника або представника, який захищатиме їхні права та інтереси в судовому процесі. Захисник або представник надає правовий захист неповнолітнім під час судових засідань.

2. Конфіденційність інформації - суди, зазвичай, захищають конфіденційність особистої інформації про неповнолітніх під час судових засідань, зокрема, забороняють розголошення даних, що можуть шкодити дитині.

3. Врахування інтересів дитини - при розгляді справи, в якій фігурує неповнолітня особа, суди повинні враховувати інтереси та потреби дитини як особливої групи. Це включає в себе забезпечення безпеки, благополуччя та виховання дитини, а не просто покарання.

4. Психолого-педагогічна експертиза - суди можуть призначати психолого-педагогічну експертизу для вивчення психологічного стану та психологічних особливостей неповнолітнього. Це може допомогти суду зрозуміти, яким чином вирішити справу, та врахувати особливості неповнолітнього.

5. Врахування міжнародних норм - Україна є учасницею Конвенції ООН про права дитини, тому суди повинні враховувати ці міжнародні норми при розгляді справ, що стосуються дітей та неповнолітніх.

6. Відкритість та доступність судового процесу - процес судових засідань, що стосуються неповнолітніх, зазвичай відкритий, однак у певних випадках, для захисту конфіденційної інформації, суд може вирішити провести засідання з обмеженим доступом громадськості.

Здійснюючи кримінальне провадження щодо неповнолітніх, у кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані:

- сумлінно і принципово виконувати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так під час судового провадження, діяти у межах і відповідно до вимог закону;

- зважати, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від акту емансипації, вступу особи у шлюб чи народження нею дитини;

- пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх правопорушників зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності;

- враховувати, що регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту - після досягнення 18 років;

- пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово [26].

Враховуючи вище зазначене, на цей час окремого дослідження потребують питання здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях у справах щодо неповнолітніх.

Зокрема, доцільно було б вивчити наступні питання: роль та місце судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх; процесуальні особливості здійснення кримінального провадження як гарантія прав і законних інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження; удосконалення системи правового забезпечення здійснення судового контролю у кримінальних

провадженнях відносно неповнолітніх; забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження; застосування судами міжнародних правових стандартів щодо здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях відносно неповнолітніх; напрями покращення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Література до розділу 2

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.02.2023).
2. Булдакова К. Е. Застосування практики Європейського суду з прав людини у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Право та державне управління. Кримінальний процес та криміналістика. Київ, 2022. Вип. № 3. С. 116–121.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88 (з останніми змінами та доповненнями)
4. Горошко В. В. Інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх як вимога демократичної держави. Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства. Одеса, 2022. Вип. № 1-2. С. 257–261.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Вид. 2-е, перер. і доп. Харків, 2009. С. 220
6. Максименко О. В. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану в Україні. Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану : матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ, 2022. С. 77–78.
7. Колмиков В.В. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. «Правоохоронна діяльність», Національний авіаційний університет. Київ, 2020. 94 с.
8. Заворіна О. П. Деякі особливості порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх. Процесуальне та технічно-криміналістичне забезпечення досудового розслідування. Харків, 2019. С. 225–227.
9. Савченко А. В., Бабой А. М. Особливості кримінально-процесуального провадження в справах про злочини неповнолітніх. Журнал наукових

студентських праць «Управління, адміністрування та право: проблеми, тенденції, досягнення». Вінниця, 2021. Вип. № 4. С. 411–416.

10. Романюк В.В. Заходи забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 114–122.

11. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : Наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/gn>

12. Мерімеріна І. Реалізація повноважень прокурора під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес. Київ, 2021. № 5. С. 228–234.

13. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13> (дата звернення: 19.11.2023).

14. Фойницький И. Я. Курс уголовного судопроизводства: ученик. СПб.: Альфа, 1996. Т. 2. 507 с.

15. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 181–186.

16. Максименко О. В. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану в Україні. Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану : матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ, 2022. С. 77–78.

17. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Міжнародний документ від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 12.09.2023)

18. Романюк В.В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2019. Вип. 2 (86). С. 146-156.

19. Рябченко К.С. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 224 с.

20. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

21. Заворіна О.П. Особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 2 (90). С. 228-238.

22. Князєв С. М. Взаємодія слідчого зі співробітником оперативного підрозділу у кримінальному провадженні. Підприємство, господарство і право. Вип. 11. 2019. С. 295-301.

23. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України №575 від 07.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення 02.03.2023).

24. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/345736__345801 (дата звернення: 13.09.2022).

25. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 12.09.2023)

26. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/345736__345801 (дата звернення: 13.09.2022)

27. Seabrooke S., Sprack J. Criminal Evidence and Procedure: the Essential Framework. Second Edition. London, 1996. 500 p.

28. Кримінальний процес: підручник І Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

29. Ігнатюк О. В. Судове провадження у першій інстанції в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Ірпінь: НУДПСУ, 2014. 20 с.

30. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135

31. Жупанова О. О., Юхно О. О. Теоретичні та прикладні питання здійснення судового контролю слідчим суддею у кримінальному провадженні. Право і безпека. 2017. № 4(67). С. 100–105.

32. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності серед неповнолітніх. Прийняті та проголошені резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90377> (дата звернення: 12.09.2023).

33. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 12.09.2023)

34. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Генерального прокурора від

04.11.2020 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>
(дата звернення: 13.09.2023)

35. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Верховного суду України від 16.04.2004 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> (дата звернення: 13.09.2023)

36. Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015 № 17 том 2. С. 143-146.

37. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 13.09.2022)

38. Замкова Я. В. Деякі питання підстав повернення обвинувального акта. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 19. С. 162–164.